

ОЗНАЧЕНО-ОСОБОВІ РЕЧЕННЯ В СИСТЕМІ ОДНОСКЛАДНИХ КОНСТРУКЦІЙ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті схарактеризовано семантико-граматичні параметри означено-особових речень та визначено їх лінгвальний статус у системі реченневих конструкцій української мови.

Ключові слова: речення, двоскладне речення, односкладне речення, означено-особове речення, особа, суб'єкт, головний компонент означено-особового речення.

У сучасних граматичних дослідженнях питання про виділення односкладного означено-особового речення (ООР) залишається нерозв'язаним.

Різновидом односкладних дієслівних конструкцій його кваліфікують О. Шахматов [27], Є. Галкіна-Федорук [6], О. Руднев [23], В. Бабайцева [1], В. Белошапкова [2], П. Лекант [14], О. Сиротиніна [24], Т. Валгіна [4], Т. Долін [8], Є.Осипова [20]; П. Дудик [9], А. Загнітко [10], Н. Іваницька [12], М. Каранська [13], К. Шульжук [28] тощо, аргументуючи таку позицію інформативною надлишковістю підмета: «Цей підмет нічого не додає в значеннєвому плані» [3, с. 42] (переклад мій – Л.К.).

Проте в лінгвістичній літературі наявні й думки, що нівелюють односкладну природу означено-особових речень. З одного боку, їх зараховують до двоскладних неповних конструкцій (О. Пешковський [21], Л. Булаховський [3], І. Вихованець [2], М. Мірченко [17]). Але на думку Є. Осипової, за такої інтерпретації означено-особові конструкції «розчиняються у структурно-відкритих моделях неповного речення, тобто не диференціюються моделі, які для значеннєвої повноти потребують два склади й ті, у яких один зі складів висловлення структурно зайвий, і, як наслідок, зникає різниця не лише у граматичному оформленні дво- та односкладних речень, але й у їхній функційно-комунікативній настанові» [20, с. 11] (переклад мій – Л.К.).

З іншого боку, означено-особову конструкцію трактують як повне двоскладне речення (О. Фінкель, Н. Баженов [26, с. 41-58]): «речення з опущеним підметом при присудку, вираженому дієсловом у наказовому способі, а також у першій або другій особі теперішнього чи майбутнього часу, варто вважати повними реченнями: у цих випадках дієслівна форма вже містить у собі цілком означену вказівку на діючу особу (*я, ти, ми, ви*) і для точного розуміння немає потреби в контексті [26, с. 185] (переклад мій – Л.К.).

В історії синтаксичної науки також були спроби кваліфікувати ООР через логіко-семантичну категорію «означеності – неозначеності». Такий підхід дає змогу розширити обсяг означено-особових речень, зараховуючи до них двоскладні конструкції з формально вираженим підметом *я, ми, ти,*

ви на підставі того, що суб'єкт судження (діюча особа або предмет) означений [10, с. 530].

Водночас відомі й намагання кваліфікувати двоскладні речення на зразок *Ми працюємо* односкладними, мотивуючи це тим, що займенники реалізують службову функцію, аналогічну з функцією дієслівної флексії (О. Потебня [22], Д. Овсянико-Куликовський [19]). Т. Ломтев заперечує цей підхід і переконує в тому, що семантика означеності особи, репрезентована дієслівними флексіями та особовими займенниками, прогнозує різну семантико-прагматичну спрямованість речення: значеннєвою домінантою односкладних речень є дія, а двоскладних – особа, що й дає підстави розмежовувати одно- та двоскладні конструкції [15, с. 17]. О. Шахматов навіть диференціював наголошені (повнозначні) й ненаголошені (службові) підмети, повнозначними інтерпретуючи ті підметові компоненти, без яких присудок неспроможний реалізувати власне значення, а службовими – підмети, що «майже нічого не додають до семантики присудка» [27, с. 163] (переклад мій – Л.К.). Коректуючи це твердження, Т. Ломтев указав, що наслідком нейтралізації повнозначного підмета є втрата значення не присудка, а зміна всього змісту речення [15, с. 17] (переклад мій – Л.К.).

Варіювання означено-особових конструкцій на межі одно- / двоскладності дало підстави Д.-Н. Зієпові кваліфікувати їх як перехідний тип між дво- та односкладними реченнями [11, с. 6], а О. Скобліковій як «односкладний варіант двоскладних речень» [25, с. 131].

Дискусійність питання щодо мовної природи означено-особових конструкцій увиразнює та загострює актуальність вивчення лінгвальної суті означено-особових речень та їх статусу в корпусі реченнєвих конструкцій української мови.

Виділення будь-якого типу речення здійснюється на відповідних формально-граматичних та семантичних засадах. Саме тому **метою** нашої статті є схарактеризувати семантико-граматичні параметри означено-особових речень української мови та визначити їх лінгвальний статус серед інших реченнєвих конструкцій.

Функціонування ООР ще в індоєвропейській та праслов'янській мовах О. Мельничук пов'язує зі спонукальними реченнями (з формами II особи наказового способу дієслів), бо «при безпосередньому звертанні зі спонукуванням до певної особи чи групи осіб як до суб'єкта жаданої дії чи стану спеціальне позначення суб'єкта у вигляді підмета речення виявляється, як правило, зайвим, тим більше, що відповідне суб'єктивне значення знаходить свій вираз в особових закінченнях наказової форми, які розвинулись у зв'язку з розвитком особових форм інших способів дієслів [18, с. 146]. А вже на цій основі, на думку дослідника, поширилися односкладні конструкції і в розповідних реченнях із дієсловом у формах I та II особи дійсного способу [7, с. 21].

Грамаітична специфіка ООР пов'язана зі спроможністю дієслівної форми одночасно виражати дію та позначати її діяча. На виконання таких

функцій спеціалізуються форми I та II особи, здатні маркувати дію та суб'єкт дії як особу, що займає певну позицію у процесі мовної діяльності, зокрема:

– особу мовця (автора мовлення): *Чую* твій легкий хід, як подув вітру, як шелест крил в гірськiм повітрі (В. Винниченко); *Лежу* на веранді – прозорій та ажурній (Л. Дереш); *Пірнаю* в ночі, наче в сні (В. Симоненко); *Люблю* її, медову і полинну, різку й нервову... (Т. Яковенко); *Питаю* її, карооку й руду (І. Драч); *Читаю* ніч, немовби чорну книгу (Л. Костенко); *Стою* на порозі, прихилившись до одвірка (А. Головка);

– особу слухача (адресата мовлення): *Сієш* зерна життя (Є. Маланюк); *Гукаєш, кличеш, проклинаєш* (Є. Маланюк); *Цілуєш* обрій хмар (Є. Маланюк); *Деся зiтхаєш* у веснянім чаду (Є. Маланюк); *Зростаєш, ближчаєш і вієш* (Є. Маланюк); *Ховаєш* перлу чистоти (Є. Маланюк); *Сидиш* по той бік багаття, *пильнуєш* свого вогню (Т. Яковенко); *Ну, послушайте*, що ці кажуть (Д. Бузько); – *Про якого Мусія питаєте*, чоловіче? (Д. бузько); *Крадете* один в одного, а тоді сиротами казанськими прикидаєтесь (А. Головка); – *І добра робите* (І. Кочерга); – *А тепер як живе́те?* (І. Кочерга); *І що таке ка́жете?* (І. Кочерга); – *Його любите?* (І. Кочерга);

– групу осіб, що координуються автором мовлення: *Вступаємо* в сорок четвертий рік (О. Довженко); *Віримо* в свята (О. Довженко); *З буряків ідемо* (А. Головка); *Поки ще ідемо* по своїй землі (Л. Костенко); *Шукаєм* глоду (Л. Костенко); *Виповзаємо* на світ, на зорі (В. Симоненко); *Розходьмося* по хатах (А. Головка); *Ходім* відсіль (В. Винниченко); – *Киньмо* це, товариші (Д. Бузько); *Виходьмо* з вагона (Д. Бузько); – *Вернімося* додому, ваша милосте, бо тут згинемо (Вал. Шевчук); *Отже, корімося* долі, котра знає більше (Вал. Шевчук); *Так мерщій на борзі коні І летім*, де Дон шумить (О. Олесь).

З огляду на те, що суб'єкт дії може мати варіантне вираження (займенниковий іменник *я, ми, ти, ви* та дієслівні флексії 1-ї та 2-ї особи однини чи множини теперішнього або майбутнього часу, а також наказового способу) Є. Осипова наголошує на необхідності аналізу означено-особових конструкцій розокремлено у логіко-семантичному та граматичному аспектах що, й дає їй підстави розмежовувати:

– власне особовий суб'єкт (виражається окремим особовим займенником);

– об'єктивізовано-особовий суб'єкт (виражається формою дієслова) [20, с.15].

В.Ю. Михальченко за співвіднесеністю I та II синтаксичної особи з логічним суб'єктом навіть класифікує ООР, виділяючи три групи одиниць:

1) ООР, у яких синтаксична особа тотожна логічному суб'єктові (*Іду* (*ідеш*) в негоду);

2) ООР, у яких логічний суб'єкт вужчий, ніж синтаксична особа (*Пишемо* у значенні *Я пишу*);

3) ООР, у яких логічний суб'єкт, хоча і співпадає зі значенням синтаксичної особи, проте множинний і потребує конкретизації (*Працюємо у значенні Ми працюємо*) [16, с. 43].

Зауважимо, що самотність суб'єктно-предикатного членування ООР полягає в тому, що логічний предикат має експліцитне граматичне вираження, а суб'єкт, будучи позначеним дієслівною флексією, дістає експліцитну, але водночас приховану в дієслівній лексемі, реалізацію. Саме тому детальний аналіз ООР передбачає рельєфне розрізнення логічного та граматичного суб'єкта, що є підставою для твердження: за логіко-семантичної інтерпретації ООР у його структурі чітко виокремлюються суб'єкт та предикат, проте на формальному рівні наявний лише один ГК, ресурсами якого позначаються й дія, і її суб'єкт.

Структурно ГК ООР може бути репрезентований трьома варіантами:

простим (*Лежу на веранді – прозорій та ажурній* (Л. Дереш); *Пірнаю в ночі, наче в сні* (В. Симоненко); *Люблю її, медову і полинну, різку й нервову...* (Т. Яковенко); *Читаю ніч, немовби чорну книгу* (Л. Костенко); *Стою на порозі, прихилившись до одвірка* (А. Головка); *За видатні заслуги перед красою кохання нагороджую тебе орденом Срібного Місяця, урочисто прикріплюючи його до неба напроти твого вікна* (Т. Яковенко)),

складним (*Не клінай очима на мрію чужу* (В. Симоненко); *А кому вона дістанеться, кинемо жеребка* (Вал. Шевчук); *Дай мені слово* (Д. Бузько); *Здійми свій дух* (Т. Яковенко); – *Підбий до неї клинці, коли така гарна* (Д. Бузько); *Байдики б'ю вже третій день* (Д. Бузько); *Йому таку свиню підкладу, що тільки вухами ляпне* (А. Головка)),

складеним (*Через десять хвилин маю їхати в Париж, в далекий Париж!* (І. Кочерга); *Ще не раз схочу почути її слова* (В. Шкляр); *Не можеш вивіритись розлуці* (В. Симоненко); *Завжди пробуєм доростати до себе* (В. Симоненко); *Та не станеш буйним вітром і не зробишся орлом* (О. Олесь); *Будь обережним на вулиці* (Вал. Шевчук); *Будьте моєю дружиною, Лідо, тоді віддам вам найкраще* (І. Кочерга)).

Проте, незважаючи на структурний підтип, у його складі завжди функціонує дієслово, морфологічне оформлення якого регламентоване I або II особою однини чи множини теперішнього або майбутнього часу, а також наказового способу. Зазначені особові, способові та часові форми дієслова-основи ГК ООР експонують предикативність відповідної конструкції, зокрема її базовий тип, що має триаспектний вияв.

Наголосимо, що саме дієслівні форми I та II особи виражають сутність ООР: вони позначають не лише дію, але й особу, якій належить ця дія, як певну особу мовлення:

I особа однини – «я», мовець, «автор» мовлення: *Пишу в машині, чекаючи другу годину виконання резолюції на бензин* (О. Довженко); *Люблю до краю, до нестями* (І. Кочерга); *Спитаю, чи надовго він додому* (Г. Головка); – *Відчуваю, що ваша милість приймали конгрегаційну клятву!* (Вал. Шевчук); *Розумію тепер, що таке сієста із південних*

народів (Л. Костенко); *І люблю музику, бо вона, знову-таки, дійсність* (Вал. Шевчук);

II особа однини: «ти», співбесідник, слухач, «адресат» мовлення: *Сидиш, мовчиш, ні за холодну воду* (Л. Костенко); *Чому ж у щирості вбачаєш крамолу* (В. Симоненко); *Чому мовчиш, не мовиш слова* (В. Винниченко); *Вітре, вітре, нащо вієш, Нащо ліс зелений гнеш, Нащо стріли половецькі В військо Ігоря несеш?* (О. Олесь); *Чуєш – то дзвони в казці* (А. Головка);

I особа множини – «ми», група осіб, об'єднаних «автором» мовлення: *Відавна й донині плекаєм світ любові й доброти* (Т. Яковенко); *Крізь темний бір до ясних зір Рубаємо дороги* (В. Винниченко); *Погано читаємо Нострадамуса* (Л. Костенко); *Обростаєм абсурдом* (Л. Костенко); *Осягаємо вічне небо* (І. Драч); *Знімаємо шапки і клонимося йому* (О. Довженко);

II особа множини – «ви», група адресатів мовлення: *Ну, послушайте, що ці кажуть* (Д. Бузько); – *Про якого Мусія питаєте, чоловіче?* (Д. Бузько); *Крадете один в одного, а тоді сиротами казанськими прикидаєтесь* (А. Головка); – *І добра робите* (І. Кочерга); – *А тепер як живете?* (І. Кочерга); *І що таке кажете?* (І. Кочерга); – *Його любите?* (І. Кочерга); – *Навіщо ж тоді говорите мені це?* (І. Кочерга).

Дієслівні форми I та II особи чітко вказують на означені діючі особи – учасників мовлення. Діючі особи в ООР означені особовим закінченням дієслова як мовець або слухач. Тому в реченнях з дієсловом I та II особи зникає потреба в підметі, він – надлишковий. П. Дудик зазначає: «Оскільки підмет-займенник виступає вторинною формою вираження особи, то його опускають у мовленні і це не перетворює такі структури в неповні, хоча й трансформує їх в інший структурний тип – односкладне, у якому нестача займенника I або II особи у формі називного відмінку не збіднює і не зневиразнює змісту конструкції, а тільки модифікує її стилістичну сутність» [9, с. 88].

Узагальнимо, що форми I та II особи дієслова власними флексіями ідентифікують особу так само, як і займенникові іменники I та II особи. В українській мові існує фіксована сполучуваність особових дієслівних форм тільки з однією займенниковою лексемою: I особа однини корелює з «я», I особа множини – з «ми», II особа однини – з «ти», II особа множини – з «ви». Ця закріпленість і є аргументом, що potwierджує існування ООР як окремого структурно-семантичного типу особових ОР. ООР – це конструкції, єдиний головний компонент яких експлікований дієсловом I або II особи однини чи множини теперішнього або майбутнього часу, а також наказового способу, та позначає дію означеної особи мовлення: мовця, слухача, групи осіб, координованих мовцем, або групи слухачів. Обґрунтування означено-особового речення як структурно-семантичного типу односкладних конструкцій інспірує перспективні дослідження формально-граматичних, семантико-синтаксичних параметрів головного

компонента означено-особового речення та його інтерпретації в між'ярусних співвідношеннях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бабайцева В. В. Система односоставных предложений в современном русском языке [Текст] / В. В. Бабайцева. – М. : Наука, 2004.
2. Белошапкова В. А. Современный русский язык : Синтаксис [Текст] : учеб. пособие / В. А. Белошапкова. – М. : Высшая школа, 1977.
3. Булаховский Л. А. Курс русского литературного языка [Текст] : учеб. пособие : т. 1. / Л. А. Булаховский. – К. : Рад. шк., 1952. – 478 с.
4. Валгина Н. С. Современный русский язык. Синтаксис [Текст] : учеб. пособие / Н. С. Валгина. – М. : Наука, 2003.
5. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови [Текст] : монографія / І. Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1992. – 224 с.
6. Галкина-Федорук Е. М. О двусоставных и односоставных предложениях в современном русском языке [Текст] / Е. М. Галкина-Федорук // Филологические науки. – 1959. – №2. – С. 28-35.
7. Горяний В. Д. Синтаксис односкладних речень [Текст] / В. Д. Горяний. – К. : Рад. шк., 1984. – 128 л.
8. Долин Ю. Т. Вопросы теории односоставного предложения (на материале русского языка) [Текст] / Ю. Т. Долин. – Изд. 2. – Оренбург : ИПК ГОУ ОГУ, 2008. – 129 с.
9. Дудик П. С. Із синтаксису простого речення [Текст] : навч. посібник / П. С. Дудик. – Вінниця : Вид-во Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського, 1999. – 298 с.
10. Загнітко А. П. Теоретична грамати́ка сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис [Текст] : наук. видання / А. П. Загнітко. – Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. – 992 с.
11. Зиеп Д.-Н. Неполные односоставные предложения в современном русском языке [Текст] : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Данг Нгок Зиеп. – М. : Моск. гос. пед. ун-т, 1992. – 16 с.
12. Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові [Текст] : навч. посібник / Н. Л. Іваницька – К. : Вища шк., 1986. – 167 с.
13. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови [Текст] / М. У. Каранська : навч. посібник. – К.: НМК ВО, 1992. – 400 с.
14. Лекант П. А. Синтаксис простого предложения в современном русском языке [Текст] : учеб. пособие / П. А. Лекант. – М. : Высшая шк., 1986. – 173 с.
15. Ломтев Т. П. Структура предложения в современном русском языке [Текст] / Т. П. Ломтев. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1979. – 198 с.
16. Михальченко В. Ю. Односоставные определённо-личные, неопределённо-личные и обобщённо-личные предложения в современном

русаком и литовском языках [Текст] : дис. ... канд. филол. н. : 10.01.00 : / В. Ю. Михальченко. – М., 1966. – 185 с.

17. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій [Текст] : монографія / М. В. Мірченко – Луцьк : Редакційно-видавничий відділ “Вежа” Волинського державного університету імені Лесі Українки, 2001. – 340 с.

18. Мельничук О. С. Развитие структуры слов’янського речення [Текст] / О. С. Мельничук – К. : Наук. думка, 1966. – 324 с.

19. Овсянико-Куликовский Д. Н. Из синтаксических наблюдений : К вопросу о классификации бессубъектных предложений [Текст] / Д. Н. Овсянико-Куликовский. – СПб. : Изд-во И. Л. Овсянико-Куликовской, 1901. – 186 с.

20. Осипова Э. Н. Русский синтаксис: односоставность предложения [Текст] : монография / Э. Н. Осипова. – Архангельск: Поморский гос. ун-т им. М. В. Ломоносова, 2009. – 150 с.

21. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении [Текст] : учеб. пособие / А. М. Пешковский – Изд. 6. – М. : Учпедгиз, 1957. – 511 с.

22. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике [Текст] : в 4 т. / А. А. Потебня. – М. : Просвещение, 1977. – Т.4. – Вып. 2. – 406 с.

23. Руднев А. Г. Синтаксис современного русского языка [Текст] : учеб. пособие / А. Г. Руднев. – Изд. 2. – М. : Высшая шк., 1963. – 364 с.

24. Сиротинина О. Б. Лекции по синтаксису русского языка [Текст] : учеб. пособие / О. Б. Сиротинина. – М. : Высшая шк., 1980.

25. Скобликова Е. С. Современный русский язык : Синтаксис простого предложения (теоретический курс) [Текст] : учеб. пособие / Е. С. Скобликова. – Изд. 3-е, перераб. и доп. – М. : Флинта : Наука, 2006. – 320 с.

26. Финкель А. М., Баженов Н. М. Курс современного русского литературного языка [Текст] : учеб. пособие / А. М. Финкель, Н. М. Баженов – К. : Рад. шк., 1960. – 662 с.

27. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка [Текст] : учеб. пособие / А. А. Шахматов. – 2-е изд. – Л. : Учпедгиз, 1941. – 620 с.

28. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови [Текст] : підручник / К. Ф. Шульжук – К. : Видавничий центр “Академія”, 2004. – 406 с.

Л. КОВАЛЬ

ОПРЕДЕЛЁННО-ЛИЧНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В СИСТЕМЕ ОДНОСОСТАВНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА

В статье охарактеризированы семантико-грамматические параметры определённо-личных предложений, а также определён их лингвистический статус в системе предложных конструкций украинского языка.

Ключевые слова: предложение, двусоставное предложение, односоставное предложение, определённо-личное предложение, лицо, субъект, главный компонент определённо-личного предложения.

L. KOVAL

DEFINITE-PERSON SENTENCES IN THE SYSTEM OF ONE-MEMBER CONSTRUCTIONS OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

The article deals with the semantic and grammatical parameters of and definition of their lingual status in the system sentence structures of the Ukrainian language.

Key words: sentence, two-member sentence, one-member sentence, personal sentence, person, subject, the main component of the sentence.